

OM MANUSKRIFTET CODEX ARABICUS CXIV FRA DET KONGELIGE BIBLIOTEKS SAMLING

AF

PHILIPPE PROVENÇAL

Manuskriptet cod. arab. CXIV¹ blev erhvervet af Peter Forsskål i Cairo i 1761/62. Det pågældende manuskript er en materia medica, det vil sige en lægemiddelfortegnelse over de usammensatte lægemidler. Forsskål havde fået hvervet som naturhistoriker på den af kong Frederik den femte udsendte videnskabelige ekspedition til Ægypten og Jemen, som er kendt som Den Arabiske Rejse 1761-1767. I virkeligheden var Forsskåls opgaver i lige så høj grad filologiske som biologiske, idet han til sine naturhistoriske observationer også havde fået til opgave at notere lokalbetegnelserne for samtlige de naturarter, som han måtte komme til at beskrive.

Den Arabiske Rejse 1761-1767

Den Arabiske Rejse 1761-1767 repræsenterer en vigtig del af dansk kulturhistorie. Danmark var, som det meste af Europa, midt i oplysningstiden. Det 18. århundrede er den periode i Europas historie, hvor rationalismen virkeligt kommer til udtryk. Alt kan gøres til genstand for kritisk udforskning, og verden kan systematiseres og forstås af mennesker. Med Newtons fysik, som kunne forklare de observerbare fænomener med matematisk og naturvidenskabelig præcision, blev verden anskuet som styret af målbare og forudsigelige fysiske love, således at verden faktisk kunne fungere i sig selv. Denne verden skulle naturligvis udforskes og nyttiggøres. Det er den periode i Europas historie hvor rejser og udforskning ikke alene ses som et kulturgode, men i høj grad også som et økonomisk imperativ. Oplysningstidens rationelle og radikale grundsyn var, at hele verden kunne beskrives i

¹ Manuskriptet er i sin helhed scannet ind på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside under adressen: <http://www.kb.dk/clib/mss/arab/>

et omfattende og udtømmende værk – Den Store Encyklopædi, som var det 18. århundredes hovedprojekt.²

Da alt bør jævnføres med fornuften kan selv Bibelen gøres til genstand for rationalistiske undersøgelser. Det er i det 18. århundrede, at Bibelen fra at være kirkens bog også bliver til et historisk kildeskrift, hvis beretninger i princippet bør kunne efterforskes på linie med andre historiske kilder. Der var dog store vanskeligheder. Man ville naturligvis udforske den bibelske tekst på dens originale sprog, bibelsk hebraisk og græsk, men medens sidstnævnte besad en rig litteratur og sproget var velkendt og velbeskrevet, så kendte man faktisk ikke til andre oldhebraiske³ tekster end Det Gamle Testamente. Da Det Gamle Testamente har et, i forhold til andre semitiske sprog, ret begrænset ordforråd, og da mange af ordene er hapax legomena,⁴ er man henvist til sammenligning med ordforråd og sprogbrug i andre nærtbeslægtede sprog, det der med et teknisk udtryk kaldes for komparativ filologi. Dette fik en af datidens store semitiske filologer, professor Johann David Michaëlis (1717-1791) til at foreslå en studierejse til det sydarabiske område, således at sproget der kunne hentes ind og beskrives. Michaëlis var en af det 18. århundredes væsentligste tyske forkæmpere for den historiske kritiske tilgang til Det Gamle Testamente.⁵ Michaëlis henvendte sig til grev Johann Hartvig Ernst Bernstorff (1712-1772), kong Frederik den femtes udenrigsminister med sin idé, da det var almindeligt kendt at kong Frederik den femte var særdeles positivt indstillet overfor støtte til videnskabelige foretagender, hvilket som sagt også var i tidens ånd. Der skulle en omstændelig proces til, men endeligt blev en ekspedition til Ægypten og Jemen organiseret i den danske konges regi. Hovedkræfterne bag ekspeditionen blev med andre ord Michaëlis og Bernstorff. Michaëlis opstillede en liste over spørgsmål som ekspeditionen skulle prøve på at besvare.⁶ Denne liste, som også indeholdt spørgsmål indsendt af andre europæiske lærde supplerede den kongelige instruks af 15 december 1760, som var ekspeditionens arbejdsinstruks.

² S.T. Ramsussen (red.): *Den Arabiske Rejse 1761-1767, en dansk ekspedition set i videnskabs-historisk perspektiv*, 1990, s. 11.

³ Med oldhebraisk menes her hebraiske tekster fra før vor tidsregning.

⁴ Det vil sige, at de kun kendes i et eller meget få tilfælde.

⁵ U. Hübner: Johann David Michaelis und die Arabien-Expedition 1761-1767. J. Wiesehöfer og S. Connermann (Hg.): *Carsten Niebuhr (1733-1815) und seine Zeit, Beiträge eines interdisziplinären Symposiums vom 7.-10. Oktober 1999 in Eutin*, Stuttgart 2002, s. 363-402.

⁶ Michaëlis: *Fragen an eine Gesellschaft gelehrter Männer, die auf den Befehl Ihro Majestät des Königs von Dänemark nach Arabien reisen*, Frankfurt am Main 1762.

Ekspeditionens deltagere kom til at bestå af fem medlemmer. Kartografen Carsten Niebuhr (1733-1815), filologen Frederik Christian von Haven (1727-1763), naturhistorikeren Peter Forsskål (1732-1763), som havde studeret under Carl von Linné. De her tre nævnte ekspeditionsdeltagere havde desuden studeret under Michaëlis. Desuden lægen Christian Carl Kramer (1732-1764), illustratoren Georg Wilhelm Baurenfeind (1728-1763) og endelig en tjener, en tidligere svensk dragon ved navn Berggren (?-1763).⁷

Ifølge den kongelige instruks punkt II som angiver detaljer vedrørende køb af arabiske manuskripter var medicinske manuskripter ikke de højst prioriterede. At Forsskål købte en materia medica skyldes efter al sandsylighed først og fremmest hans naturhistoriske interesser. Dette skal ses i lyset af, at Forsskål nok var en af de første i den europæiske videnskabelige tradition, som på systematisk vis udførte, hvad der med et moderne ord betegnes som etnobotanik og etnozologi, idet han anfører den medicinske brug af en plante, et dyr eller disses dele, når han opdagede eller blev opmærksom på et sådant brug.⁸ Desuden indsamlede Forsskål selv en materia medica hos apotekere i Cairo, og denne lægemiddelfortegnelse, som er på 565 forskellige typer lægemidler, danner sidste kapitel i Forsskåls *Descriptiones Animalium*.⁹

Den politiske og sociale udvikling i Mellemøsten op til ca. år 900.

Da de arabiske islamiske styrker erobrede det rige, som skulle blive til kalifatet i 633-716, fik de under deres herredømme store områder, som var de direkte arvtagere til den senantikke klassik og til det sassanidiske Iran.¹⁰ Det vil sige, at beduinstyrkerne fra Arabien kom til at

⁷ Rasmussen 1990 (note 1). Desuden kan alle relevante beskrivelser til ekspeditionen findes sammesteds.

⁸ P. Provençal: The Cultural Significance of the Results in Natural History Made by the Arabic Travel 1761-1767 - Peter Forsskål's Contribution to Arabic Lexicography. J. Wiesehöfer og S. Connermann 2002 (note 5) s. 357-361.

⁹ P. Forsskål: *Descriptiones Animalium, post mortem auctoris edidit Carsten Niebuhr, 1775*, s. 142-164.

¹⁰ Selv om det både fra europæisk hold og fra traditionelt islamisk hold er blevet hævdet, at den nye religion Islam var den egentlige årsag til erobringerne, er det længe siden, at den seriøse historiske forskning har opgivet denne tanke. Erobringerne skyldtes i hovedsagen: 1. Økonomiske og politiske forhold i det daværende Nordarabien 2. En bastant militær og politisk svækkelse både i det byzantinske og i det persiske sassanidiske imperium. Det er imidlertid sandt, at den nye religion og den nye statsdannelse i Medina kom til at danne en ideologisk ramme, som i høj grad var med til at befæste arabernes fælles identitet til gavn for forfølgelse af fælles mål, jvf. J. Burlot: *La Civilisation Islamique*, Paris 1982, s. 26-27.

erobre kernelande for gamle og veludviklede civilisationer. De nye magthavere forstod straks, at den bedste måde at styre og administrere de nyerobrede områder på var at overtage så lempeligt som muligt kontrollen med den lokale veludviklede administration og lade den fortsætte sit virke så uforstyrret som muligt. Desuden udviste araberne ikke nogen egentlig herrefolks mentalitet, hvilket også modarbejdedes af Islam. I og med at lokalbefolkningen mange steder i Mellemøsten anså sig for undertrykt af deres tidligere magthavere, blev araberne mange steder budt velkommen, ikke mindst i de byzantinske områder hvor de aramæisk talende kristne fulgte en anden kristen retning end den officielle i Byzans.

De arabiske erobringer endte med en statsdannelse, som benævnes kalifatet, og som i virkeligheden var et imperium, som dannede en fortsættelse af de storriger, som tidligere fandtes i området. Dette rige kom til at strække sig fra det nuværende Pakistan til Pyrenæerne og endda til Sydfrankrig for en meget kort periode. Mellemøsten og Nordafrika, som havde været delt af geografisk unaturlige politiske grænser, fik nye økonomiske og sociale kræfter, dels ved at gamle told- og handelsbarrierer forsvandt, og dels ved at de nye magthavere kom til at fungere som effektive fredsskabere og fredsvogtere.

Det første arabiske kalifdynasti, nemlig ummayyadernes (661-750), var mere optaget af den politiske konsolidering af det nye rige end i at promovere kunst og videnskab, selv om de første arabiske videnskabelige aktiviteter skete under deres styre. Araberne var ikke sene til at opdage fordelene ved de videnskaber, som fandtes i de erobrede lande, men i begyndelsen blev den videnskabelige aktivitet ved med at foregå på de gamle kultursprog, hvilket her først og fremmest vil sige græsk og aramæisk i dens syriske udgave,¹¹ og det var uddannede folk fra disse hellenistiske eller iranske befolkningsgrupper,¹² som blev sat til at varetage undervisningsmæssige, medicinske, ingeniørmæssige eller andre opgaver, som krævede en uddannelse for at kunne gennemføres.¹³ Det var først i anden halvdel af 700-tallet, at den naturvidenskabelige aktivitet blev voldsomt promoveret gennem først og fremmest en energisk oversættelsesvirksomhed af især græsk videnskabelig litteratur til arabisk. Ikke alene blev de vi-

¹¹ Jvf. L. Costaz: *Grammaire Syriacque*, Beirut 1992, s. 234, § 916.

¹² Selv om Iran var en anden stat end Byzans med en egen kultur, var den hellenistiske indflydelse også stærk i Iran specielt i byen Gondeshâpûr.

¹³ Som et materielt eksempel på dette kan nævnes ummayyadernes "sommerpalads" i 'Andjar i det nuværende Libanon. Bygningernes arkitektur er klart klassisk/byzantinsk og ligner ikke senere islamisk arkitektur (P. Provençal personlig observation i 'Anjar, Libanon 1998).

denskabelige værker, som fandtes indenfor kalifatets territorium anskaffet og oversat, men der blev også importeret videnskabelig litteratur fra udlandet. Oversættelserne skete både i statsligt og i privat regi, og der blev ofte brugt store ressourcer til både at tilvejebringe håndskrifter af de originale værker og til at få dem oversat efter de bedste filologiske metoder, som samtiden rådede over.

Perioden fra anden halvdel af det 8. århundrede til og med det 10. århundrede repræsenterer den klassiske arabiske-islamiske kulturs højdepunkt. Det var perioden, hvor samlingerne af profettrationer (hadith-samlingerne) blev nedfældet og kodificeret især de to mest betydningsfulde Bukhâris (død 875) og Muslims (død 870), og hvor den islamiske teologi/jura gjorde banebrydende arbejde. De juridiske skoler blev grundlagt. Den islamiske jurisprudence kom i faste rammer. Den arabiske-islamiske filosofis store navne gør sig gældende som f. eks. al-Kindî (død 873) og al-Farabî (død 950). Matematikeren al-Khwarizmî (død ca. 846) fik udgivet principperne for udregninger med det decimale positionstalsystem. Den geografiske og naturhistoriske litteratur gjorde sig også gældende med vigtige værker. Alt, hvad der her er nævnt, er kun en tøddel af den videnskabelige og kulturelle aktivitet, som fandt sted i denne tidsperiode. Store dele af de vigtige værker fra denne tid er endnu uudgivne i moderne udgaver og selv blandt de udgivne er der mange værker, som er forblevet uudforskede.

Den klassiske arabiske medicin

Den store oversættelsesbølge, som startede i anden halvdel af 700-tallet og fortsatte 900-tallet ud interesserede sig naturligvis også i høj grad for oversættelsen af de medicinske værker. Her som i de andre videnskabsgrene var det den græske litteratur, som leverede langt størsteparten af forlæggene. Allerede i 800-tallet blev over 100 galenske og hippokratiske skrifter oversat af Hunayn ibn Ishâq.¹⁴ Araberne overtog hele det græske medicinske system, men der blev oversat medicinske bøger, der stammede fra så fjerne egne som Indien.¹⁵

Det bør her understreges, at da mange af den græske litteraturs værker, og da ikke mindst Galens, er dårligt overleveret – for Galens vedkommende er håndskrifter ikke ældre end det 15. århundrede regelen – er de arabiske oversættelser af allerstørste tekstkritiske betydning, da de almindeligvis går tilbage til det 9. århundrede. Des-

¹⁴ Manfred Ullmann: *Die Medizin im Islam*, Leiden/Köln 1970, s. 115-116.

¹⁵ Ullmann 1970 (note 14) s. 97 og s. 100-107.

uden er der mange græske værker, hvis original er gået tabt, og som nu kun findes i arabisk oversættelse.¹⁶

Som det lige er blevet nævnt, er den klassiske arabiske medicin en fortsættelse af den klassiske græske medicin med bidrag fra andre kulturer, dvs. især persisk og indisk. Den klassiske arabiske fysiologi var overtaget fra den klassiske græske. Dette gælder især humoral-fysiologien, som først blev formuleret af Hippokrates-skolen og derefter modificeret af Aristoteles og de senere klassiske græske lægeskoler for til sidst at få sin blivende udformning i Galens skrifter. Det var denne forståelse af menneskekroppen og dennes funktioner som araberne overtog.¹⁷ Den opererede med de fire grundstoffer jord, vand, luft og ild. Disse grundstoffer besad allesammen de fire kardinal-egenskaber: varme, kulde, væde og tørke. Jord var således ifølge denne forståelse kold og tør, vand koldt og fugtigt, luft varm og fugtig og ild varm og tør. Som det ses, danner kardinal-egenskaberne to naturlige undergrupper af modsætninger: varme/kulde og væde/tørke. Da alle legemer i naturen består af et eller flere grundstoffer, er dette ensbetydende med, at alle legemer og naturligvis også menneskekroppen besidder kardinal-egenskaberne. I menneskelegemet er kardinal-egenskaberne især knyttet til de fire legemsvæsker:¹⁸ sort galde som er kold og tør, gul galde som er varm og tør, slim (phlegma) som er kold og fugtig, og blod som er varmt og fugtigt. Det ses, at til de fire legemsvæsker svarer de fire grundstoffer: jord/sort galde, vand/slim, luft/blod og ild/gul galde.

Når føden fordøjes bliver den omsat ved den "indplantede varme" til de fire kardinalvæsker. Når væskerne og deres kvaliteter er i balance, er kroppen både fysisk og psykisk sund. Galen (129-199 eft. v. tidsr.) og hans efterfølgere fik modificeret denne teori til, at der dog også kunne være variationer, forstået således at afhængigt af alder, levevis og individualitet kan den ene eller den anden af legemsvæskerne dominere, uden at der følger en tilstand af usundhed. På denne måde opstod de fire temperamentter: Det sangvinske, det phlegmatiske, det koleriske og det melankolske.¹⁹ At disse begreber er blevet til dagligdags begreber i nutiden og stadig bruges rask væk til at beskrive vore medmenneskers karakter og humør, viser i hvor høj grad den humorale fysiologi var fælles arvegods såvel for den europæiske som for den arabiske kultur. Selv om vi i Europa meget gerne

¹⁶ Ullmann 1970 (note 14) s. 37-38.

¹⁷ Ullmann 1970 (note 14) s. 97.

¹⁸ Legemsvæske kaldes humor på latin, derfor kaldes denne fysiologi for den humorale fysiologi.

¹⁹ Beskrivelsen af fysiologien er hentet hos Ullmann 1970 (note 14) s. 97-98.

vil beskrives som direkte arvtagere til den klassiske græsk-romerske kultur, så kom den humorale fysiologi først for alvor til Europa med den store oversættelsesbølge af videnskabelig arabisk litteratur til latin, som først og fremmest fandt sted i det 12. århundrede.²⁰

Den farmakologiske litteratur

Når det gælder lægemidlerne begyndte den arabiske farmakologiske litteratur som langt de fleste andre af den arabiske naturvidenskabs discipliner med oversættelserne fra græske værker. Hunayn ibn Ishâq havde også sørget for oversættelsen af Dioskurides' *Materia Medica* til arabisk, idet han dog også havde fået udarbejdet en syrisk oversættelse af værket. Oversættelsen til arabisk skete i samarbejde med Istafân ibn Bâsil.²¹ Galen havde skrevet den næstvigtigste lægebog hvad angår overførslen af græsk farmakologisk viden til den arabiske kultur. Den havde titlen: *Om de simple Lægemidlers Blandinger og Kræfter*. Idet Galen henviser til Dioskurides' bog bringer han ikke mange beskrivelser af de planter, som anvendes farmakologisk, men til gengæld er han nøjagtig med at angive lægemidlernes kvalitetsgrader.²² Galen arbejder nemlig med en skala fra en til fire efter hvilken styrken af de forskellige lægemidlers kardinal egenskaber angives. Senere skulle den arabiske læge og filosof al-Kindî udbygge dette system, således at gradueringerne af egenskaberne følger en geometrisk progression i forhold til den modsat rettede egenskab, men denne teoretiske udbygning blev ikke fulgt for alvor i den arabiske verden.²³ Det bør her pointeres, at selv om en meget stor del af den arabiske farmakognosiske litteratur omhandler planter og planteprodukter, havde araberne også en regulær botanisk litteratur, som omhandlede meget andet end planternes betydning og brug som lægemidler.²⁴

²⁰ D. Jacquart og F. Micheau: *La médecine arabe et l'occident médiéval*, Paris 1990.

²¹ Navnet er arabiseret græsk: Stephanos, søn af Basileus. Dioskurides var samtidig med Plinius den ældre (23-79 eft. v. tidsr.). Hans bog havde den græske originaltitel: *Peri hylês iatrikês* = Om de Medicinske Stoffer. Den blev kaldt for *Materia Medica* på latin. I videnskabshistorisk litteratur betegner man imidlertid hyppigt en fortegnelse over usammensatte lægemidler for *materia medica*, medens man kalder en fortegnelse over sammensatte for et dispensatorium. Dioskurides og Galen var de to klassiske autoriteter indenfor farmakologi.

²² På græsk: *Peri Kraseôs kai dynamêôs tôn haplôn Pharmakôn*, Ullmann 1970 (note 14) s. 263.

²³ Se P. Provençal: *Dansk Medicinhistorisk Årbog 2001*, s. 61-63.

²⁴ En kort men god oversigt findes hos Manfred Ullmann: *Die Natur- und Geheimwissenschaften im Islam*, Leiden/Köln 1972, s. 62-94.

Hos araberne blev den farmakologiske litteratur inddelt i to skarpt adskilte afdelinger. Dels de bøger som handlede om de enkle eller usammensatte lægemidler, og dels de bøger som handlede om de sammensatte, hvor sidstnævnte bestod i opskrifter på, hvordan man skulle blande eller sammensætte lægemidler til miksturer og præparater. Denne inddeling stammer også fra de græske skrifter. De enkle lægemidler blev kaldt for *ta fármaka ta hapla* på græsk = *al adwiyah al mufradah* eller *al adwiyah al basítah* på arabisk, medens de sammensatte hed *ta fármaka ta syntheta* på græsk = *al adwiyah al murakkabah* på arabisk.²⁵ Man kan derfor med rette sige, at araberne inddelte farmakologien i både farmakognosi og farmaci.

Disse to farmakologiske afdelinger blev næsten aldrig skrevet sammen i den arabiske kultur, selv ikke i almene bøger om medicin. Således består Ibn Sînâs anden bog i *al-Qânûn* af en fortegnelse over de enkle lægemidler, medens bog 5 består i en fortegnelse over de sammensatte. Begge litteraturformer var omfrangsrige men også i høj grad kompilatoriske. For de sammensatte lægemidlers vedkommende blev oversættelsen af Galens bog *Peri Syntheseôs Pharmakôn* = (ordret:) *Om lægemidlers sammensætning* af afgørende betydning for den arabiske litteratur, idet araberne efterlignede den i mange af deres farmaceutiske værker.²⁶ Araberne byggede på den græske tradition men udbyggede den dog kraftigt med egne undersøgelser og erfaringer. Dels strakte det arabiske imperium sig over andre geografiske zoner, end Romerriget havde gjort, således at araberne havde kendskab til andre og flere arter end de, som fandtes i Romerriget – man behøver her kun at tænke på det sydarabiske område, hvis flora og fauna er temmelig forskellig fra Middelhavsregionens – og dels var de arabiske samfund i konstant handelssamkvem både med de østafrikanske kyster og især med hele det sydasiatiske område. Et andet væsentligt bidrag kom fra arabernes egen forskning. Her behøver man blot at nævne al-Râzîs hyppig brug af "case stories" i sit store medicinske værk *al-Hâwî*. Al-Râzî var ikke bange for at modsige de klassiske autoriteter, hvis hans erfaringer sagde ham noget andet. At stole mere på empiri end på den overleverede viden var nu et gennemgående træk hos de fleste af den klassiske islamiske kulturs store videnskabsmænd. Selv om der med få undtagelser ikke skete noget egentligt paradigmeskift i forhold til de klassiske forlæg, så må man alligevel sige, at den empiriske viden var udslagsgivende i mange væsentlige forhold.²⁷

²⁵ Ullmann 1970 (note 14) s. 295.

²⁶ Ullmann 1970 (note 14) s. 299.

²⁷ Ibn Khaldûn (1332-1406) byggede således sin materialistiske sociologi på sine egne iagttagelser af de samfundstyper, som han stiftede bekendtskab med i i løbet af sin karriere.

I den klassiske arabiske kultur blev apotekervæsen og farmakologi opfattet som et fag, som var forskelligt og selvstændigt i forhold til medicinen. De to fag var ganske vist knyttet til hinanden, men apotekerens uddannelse og praksis var forskellig fra lægens, og de blev betegnet med to forskellige ord på arabisk, henholdsvis *tabîb* = læge og *saydalî* = apoteker. Indenfor begge fag blev det forlangt, at man skulle bestå prøver og eksamener, før man fik en officiel tilladelse til at praktisere fagene.

Nogle vigtige læger

Der var mange betydningsfulde læger i den klassiske islamiske kultur. Nogle er allerede blevet nævnt, og her følger en kort præsentation af nogle vigtige personer fra den arabiske lægevidenskabs historie.

Hunayn ibn Ishâq (808-873, efter nogle kilder d. 877).

Hunayn ibn Ishâq var kristen og tilhørte den aramæisk talende helleniserede befolkning i Mesopotamien. Han blev født i byen Hîrâ i det sydlige Iraq og var selv læge, en overgang endda kaliffens livlæge, og desuden hellenist. Som nævnt oversatte han over 100 galeniske, hippokratiske og andre medicinske værker fra græsk til arabisk. Desuden oversatte han de vigtigste platoniske værker:²⁸ *Timaeus*, *Sophista*, *Leges*, *Respublica* og desuden *Categoriae* af Aristoteles, og han hjalp til ved oversættelsen af de vigtigste aristoteliske skrifter *De Interpretatione*, *Physica*, *De Caelo*, *De Generatione et Corruptione*, *De Anima*, *Ethica Nichomachea*. Alle hans oversættelser er af særdeles høj kvalitet.²⁹ Desuden har Hunayn selv skrevet en del medicinske værker, hvoraf nogle senere skulle få stor betydning i Europa i latinsk oversættelse, især hans *Spørgsmålene i Medicin*, som blev oversat i slutningen af det 11. århundrede af Constantinus Africanus på Monte Cassino klosteret under den latinske titel *Isagoge* eller *Liber Isagogarum*.

al-Râzî (865-925)

Abû Bakr Muhammad ibn Zakariyâ' al-Râzî, kendt i Europa som Rhazes.³⁰ Han var både læge, filosof, naturvidenskabsmand m.m.³¹

²⁸ Værkerne er her angivet med deres latinske titler.

²⁹ Ullmann 1970 (note 14) s. 116.

³⁰ Da en stor del af de betydningsfulde arabiske medicinske værker blev oversat til latin i slutningen af det 11. og i det 12. århundrede, er mange arabiske læger kendt i Europa under deres latiniserede navn. Den europæiske oversættelsesvirksomhed var en af de nødvendige forudsætninger for den europæiske renaissance.

³¹ Den strenge specialisering i enkelte fag var ukendt i den klassiske arabiske/islamske kultur. At være videnskabsmand betød at være velbevandret i forskellige fag, ikke mindst de teologiske og sproglige.

Han blev den første i medicinens historie til at skelne mellem kopper og mæslinger.³² Han fungerede som hospitalsdirektør både i sin fødeby Rayy i Iran og i Bagdad. Da han længe fungerede som hospitalsdirektør og aktiv læge, havde han en omfattende praktisk viden ud over den teoretiske. Han udførte mange kliniske observationer.³³ Hans mest kendte bog i medicin er *Kitâb al-Hâwî*, som er en altomfattende medicinsk encyklopædi. Det er et kæmpestort værk, i hvilket al-Râzî forsøgte at samle systematisk al den tilgængelige litteratur vedrørende de forskellige medicinske emner, både den klassiske litteratur og den arabiske. Værket blev derfor meget stort, uhandy og svært at bruge som opslagsværk.

al-Madjûsî (f. sands. omkring 925 d. ca. 994)

'Alî ibn 'Abbâs al-Madjûsî. Han skrev en af middelalderens allerbedste lægebøger, nemlig "Bogen om den Hele Lægegerning",³⁴ også kaldet for Kongebogen,³⁵ da den er tilegnet den buwayhidiske hersker 'Adûd ad-Dawlah Fanâ Khusraw, som al-Madjûsî arbejdede under. Det er et særdeles systematisk og velskrevet værk, som omhandler alle aspekter af lægevidenskaben, således som de var kendt dengang. Al-Madjûsî skriver selv i indledningen til sin bog, at det var ønsket om at skrive en praktisk anvendelig lægebog i stedet for al-Râzîs *al-Hâwî*, som lige er blevet omtalt. Al-Madjûsî ønskede dog ikke på nogen måde at kritisere al-Râzî, da han havde meget stor respekt for ham fagligt, kun at supplere med en lægebog, som var systematisk sat op og kun omfattede den nødvendige viden uden gentagelser, således at den var let at anvende i praksis. *Al-Hâwî* er nemlig stærkt tyngt af de mange citater fra de tidligere læger, som ofte udsiger det samme.

Ibn Sînâ (980-1037)

Ibn Sînâ blev født i en landsby i nærheden af Bukhârâ i Centralasien i det nuværende Uzbekistan. Hans navn er blevet latiniseret i Europa til Avicenna. Han studerede filosofi og medicin og blev en af den islamiske kulturs største filosoffer. En overgang holdt han en post som

³² Kitâb al-Djadârî wa-l-Hasbah; tysk oversættelse: Karl Opitz (red.): *Ar-Râzî (Razes), Über die Pocken und die Masern*, Leipzig 1911.

³³ E. Savage-Smith i *Encyclopedia of the History of Arabic Science*, London and New York 1996, 3, s. 916-917.

³⁴ Kitâb Kâmil as-Sînâ'at at-Tibbiyyah; oversat til latin af Constantinus Africanus under titlen *Liber Pantegni*.

³⁵ Kitâb al-Malakî, oversat til latin under titlerne *Liber Regius* eller *Regalis Dispositio* af Stephanus af Antiochia.

minister (wazîr) hos den buwayhidiske hersker Shams ad-Dawlah abu Tâhir, hvis hovedstad var Hamadân i det vestlige Iran.

Ibn Sînâ skrev bogen *Al-Qânûn fi-l-Tibb*, hvilket betyder "Loven i Lægekunsten". Den blev det mest betydningsfulde værk i medicin i den arabiske kultur og senere i den europæiske efter at bogen blev oversat til latin under titelen Avicennas *Canon*. Denne bog blev genoptrykt 36 gange i Europa, og den blev oversat mere end én gang. Den dannede standard både som lægebog og som undervisningsbog i begge kulturkredse indtil den moderne medicin tog over. Ibn Sinas *Canon* er særdeles systematisk bygget op. Den er mere end en altomfattede introduktion i medicin, idet den repræsenterer højdepunktet af den skolastiske fastlægning af den klassiske arabiske medicin.

Ibn al-Baytâr (1197-1248)

Diyâ' al-Dîn abû Muhammad 'Abd Allâh ibn Ahmad, kendt under tilnavnet Ibn al-Baytâr = dyrlægens søn. Han blev født i Malaga i Spanien. Han studerede medicin i Sevilla, og fra 1219 til sin død i 1248 i Damaskus rejste og opholdte han sig forskellige steder i den arabiske verden, idet han fra Spanien tog over Nordafrika og Ægypten til Syrien, Mesopotamien og dele af den arabiske halvø. På alle steder, som han besøgte, foretog han botaniske undersøgelser med henblik på at forøge sin farmakologiske viden.

Han skrev sin materia medica *Kitâb al-Jâmi' li-mufrâdât al-adwiyah wa-l aghdhiyah* = *Samlingen om den enkle læge- og næringsmidler* mellem 1240 og 1248 i Damaskus, Syrien. Det er en af den arabiske-islamiske kulturs væsentligste bøger i farmakologi. Ibn al-Baytâr behandler ca. 1500 lægemidler,³⁶ og bogen er skrevet med særdeles stort sagskendskab. Den fik derfor både stor og blivende betydning, og den blev vidt anvendt i hele den arabiske verden. Den blev kopieret i utallige manuskripter og blev oversat til tyrkisk. Den blev dog ikke oversat til latin, da den først blev skrevet, efter at den store bølge af oversættelser fra arabisk til latin havde fundet sted i det 12. århundrede.

Om manuskriptet Cod. Arab. CXIV fra Det Kongelige Biblioteks samling

Det arabiske manuskript nr. 114 fra Det kongelige Biblioteks samlinger repræsenterer både arabisk og dansk kulturhistorie. Manuskrip-

³⁶ Der er 2324 artikler i Leclercs udgave (L. Leclerc oversætter og ed.: *Ibn al Baytar, Traité des simples*, Paris 1877-1883, reproduktion af 1877-1883 udgaven foretaget af Institut du Monde Arabe, Paris. Ingen årstal for reproduktionen angives i bøgerne.) 3, s. 431, men ca. en trediedel af disse omhandler synonymmer (Leclerc ibid. 1, s. XI).

tet er en skematisk lægemiddelfortegnelse, som er skrevet ud fra den klassiske arabiske medicinforståelse, således som den blev udviklet af de store navne indenfor arabisk medicin som f.eks. al-Râzî og Ibn Sînâ. Den var efter al sandsynlighed beregnet til at være en praktisk håndbog, hvor man hurtigt kunne skaffe sig de data, som var nødvendige, når lægen eller apotekeren stod overfor en praktisk medicineringsopgave.

I tabellen har hvert lægemiddel en kolonne. Der er fem kolonner med hver sit lægemiddel, og i de to første tabeller svarende til folioerne 2b-4a er der en sjette kolonne med angivelse af rækkernes inddeling. Sprogformuleringerne i de enkelte felter er nødvendigvis korte og telegramagtige med de syntaktiske friheder det medfører.

Rækkerne er inddelt efter følgende inddeling:³⁷

الأدوية ، الماهية ، النوع ، الاختيار ،
 المزاج ، القوة ، منفعته في اعضاء الراس ،
 منفعته في اعضاء الات النفس ،
 منفعته في اعضاء الغذاء ،
 منفعته في جميع البدن ، كيفية استعماله ،
 كمية ما يستعمل منه ، مضرته ، اصلاحه ،
 بدله ، عدد الادوية

Her følger oversættelsen.³⁸ Tallene angiver rækkens nummer. I parentes står artikelforfatterens uddybning:

1. Lægemidlet (Navnet på lægemidlet).
2. Natur/identitet (Sædeles kort forklaring på lægemidlets fysiske beskaffenhed).
3. Arten (Om de forskellige former som lægemidlet kan have).
4. Udvælgelsen: (Hvordan man skal udvælge midlet af det foreliggende materiale).
5. Blandingen: (Kardinal egenskaberne angivet efter deres grader).
6. Virkningen: (Hvilke primære virkninger lægemidlet har).
7. Dets gavn på hovedets dele: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som er i eller på hovedet).

³⁷ For den arabiske tekst, se note 1).

³⁸ Hvis ikke andet er anført er alle oversættelser i denne artikel foretaget fra arabisk til dansk af forfatteren.

8. Dets gavn på personens indre organer: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som affekterer bl.a. hjertet, blodet, lunger og brystet).³⁹
9. Dets gavn på fordøjelsesorganerne:⁴⁰ (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som affekterer fordøjelsesorganerne).
10. Dets gavn på hele legemet: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som affekterer hele kroppen).
11. Brugsanvisning.
12. Dosering.
13. Dets skadevirkninger.
14. Dets forbedring.
15. Dets erstatninger.
16. Lægemidlets nummer: (Numrene er angivet efter det gamle system hentet fra hebraisk og syrisk, hvor bogstaverne står for tal. Dette kommer sig af, at disse bogstaver også blev brugt til talangivelser oprindeligt, inden de "arabiske tal" blev indført fra Indien – disse kaldes for indiske tal på arabisk). Numrene i denne 16. række går fra venstre mod højre, altså modsat den arabiske skriveretning.

I de følgende sider er denne sjette kolonne tegnet, men den har kun tomme felter. Afskriveren har åbenbart ikke orket eller blot ikke fundet nødvendigt at udfylde felter med tekster, som vil være enslydende fra folio til folio. De 16 inddelinger er sat i to tabeller som står på hver sin side, således at når bogen er åben på en bestemt folio danner folio b sammen med det næste folio a en samlet tavle. Den opslåede bog danner med andre ord en hel tavle fordelt på de to sider. Folio 116b er blank, medens den afsluttende folio fra 117a-b består af en tabel med udelukkende blanke felter. Den var måske intenderet til læserens egne noter. En generel beskrivelse af manuskriptet kan fås på Det Kongelige Biblioteks hjemmeside: www.kb.dk under orientalsk-judaistisk afdelings link for e-håndskrifter.

Beskrivelse af Ibn Sînâs og Ibn al-Baytâr's materiae medicae og sammenligning med det pågældende håndskrifts indhold

På titelbladet står der: "Bog om medicin af videnskabsmændenes leder, af sheikh al-Fâdil ibn al-Baytâr, måtte Gud give os gavn ved hans videnskab og ved Sin lykkekraft". Det er et godt spørgsmål, hvem denne

³⁹ Dette ud fra beskrivelserne under pågældende felt.

⁴⁰ Der står ikke *منفعته في اعضا الغدا* som angivet på hjemmesiden men for at være helt nøjagtig: *منفعته في اعضاء الغداء*, jvf. rettelsen på folio 4a. I teksten: ernæringsorganerne.

sheikh Fâdil ibn al-Baytâr egentlig var, idet den store farmakolog fra det 13. århundrede, som er omtalt i kapitel 3, havde et andet navn, som allerede står nævnt samme sted. Fâdil kan imidlertid også være en hæderstitel = fortrinlig, så det kan være at der egentlig menes den store Ibn al-Baytâr.

Ser vi på indholdet af håndskriftet er det imidlertid klart, at den ikke har ret meget at gøre med Ibn al-Baytâr's store *materia medica*. Hvert enkelt kapitel i *Samlingen* er i høj grad bygget op over citater fra tidligere autoriteters værker, bl. a. Dioscurides er citeret næsten fuldt ud i *Samlingen*. Til gengæld minder håndskriftet betydeligt mere om den systematiske behandling af lægemidlerne, som vi finder i Ibn Sînâs *Canon*, 2. bog, således at de enkelte underafsnit hos Ibn Sînâ i høj grad svarer til skemafelterne i håndskriftet. Et andet væsentligt lighedspunkt mellem Ibn Sînâs *materia medica* og cod. arab. CXIV er, at begge lægemiddelfortegnelser står alfabetisk, men i abdjad-alfabetets orden, og ikke i den sædvanlige alfabetisk orden for det arabiske alfabet.⁴¹ Hos Ibn al-Baytâr står lægemidlerne derimod fortegnet efter den almindelige alfabetisk orden på det arabiske alfabet. Hele alfabetet nåes igennem i cod. arab. CXIV, idet fortegnelsen afsluttes med lægemidler begyndende med bogstavet ghayn غ, som er det sidste bogstav i abdjad alfabetet.

Cod. arab. CXIV	Ibn Sînâ	Ibn al-Baytâr
Atruj = pomerans	Aklil al-malik = markstenkløver	Âlusan = alysson
Âs = myrte	Anisûn = Anis	Âtirîlâl = <i>Ptychotis verticillata</i>
Atl = tamarisk	Afsanatîn = absinth	Akuthâr = <i>Bunium bulbocastanum</i>
Ushnah = mos eller lav	Âs = myrte	Arghîs = berberis
Aklil al-malik = markstenkløver	Aqâqiyâ = acaciefrugtsaft	Âmilîlis = vrietorn
Anisûn = anis	Ashqîl = ?	Âqshîruwa = <i>Chlora</i> ?
Idkhir = siv eller rør	Idhrufaqaqah = ?	Abhal = sabine
Afsanatîn = absinth	Asârûn = ?	Ibrîsam = silkekøkon
Astûkhûdus = ?	Anazrût = en slags harpiks?	Abnûs = ibenholt
Aftimûn = Epithymon	Abhal = sabine	Ibûfâys = vortemælk (<i>Euphorbia spinosa</i>)

⁴¹ Foruden den almindelige alfabetiske orden findes der en anden orden, som følger det hebraiske og syriske alfabets bogstaver (jvf. W. Wright: *A Grammar of the Arabic Language*. Cambridge, 1988). Denne version af det arabiske alfabet kaldes for abdjad-alfabetet.

Tabellen ovenover angiver de første 10 lægemidler i det af Forsskål indkøbte håndskrift, i Ibn Sînâs medicinfortegnelse over de enkle lægemidler fra anden bog i hans *Canon* og i Ibn al-Baytâr's *Samlingen over de enkle læge- og næringsmidler*. Identiteten af lægemidlerne, for så vidt som at den har kunnet findes, følger for det meste Leclerc,⁴² men man bør notere, at en sikker identifikation vil kræve et stort tværvideenskabeligt analysearbejde af den foreliggende arabiske farmakologiske litteratur. Et sådant arbejde er endnu ikke foretaget, og araberne var selv klar over, at der kunne foreligge identitetsproblemer og fejlversættelser. Hvis det kan undre, at nogle af lægemidlernes arabiske navne starter med a og andre med i eller u i en alfabetisk oversigt skyldes det, at det første bogstav i det arabiske alfabet, alif, ikke er en vokal men en konsonant, som står for den samme lyd som det danske stød. Den konsonant kan naturligvis vokaliseres med det arabiske alfabets tre vokaltegn, som står for vokalerne a, i og u.

Hos Ibn Sînâ er de enkelte lægemidlers forhold systematiseret efter en lignende inddeling, som den beskrevet ovenfor for Cod. Arab. CXIV.⁴³ Mange af inddelingerne bærer samme titel eller lignende titler, således at stoffet må siges at være behandlet på samme måde. Ibn Sînâ er imidlertid ikke afhængig af en tabel, således at de enkelte artikler kun indeholder de inddelinger, som er relevante. Ibn Sînâ inddeler sit stof i:

الماهية ، الاختيار ، الطبع ،
 الافعال والخواص ، الزينة ،
 الاورام والالبثور ، الجراح والقروح ،
 الات المفاصل ، اعضاء الراس ، اعضاء العين ،
 اعضاء الغذاء ، اعضاء النفس والصدر ،
 اعضاء النفس ، الحميات ، السموم ، الابدال

Disse var hovedinddelingerne. De kommer alle sammen i nævnte rækkefølge, men det er ikke sikkert, at alle inddelinger findes i en artikel.

Her er oversættelsen. I parentes står artikelforfatterens uddybning:

1. Natur/identitet: (Særlig kort forklaring på lægemidlets fysiske beskaffenhed).
2. Udvalgelsen: (Hvordan man skal udvælge midlet af det foreliggende materiale).
3. Natur/karakter: (Kardinallegenskaberne angivet efter deres grader).

⁴² L. Leclerc (note 36).

⁴³ Ibn Sînâ, Abū ,Alī al-Husayn ibn ,Abd Allâh, *Al-Kânûn fi'l Tibb*, Dâr Sâdir, (nyt offset optryk, ingen årsstal givet) vol 1, s. 243ff.

4. Virkninger og særegenskaber:⁴¹ (Hvilke primære virkninger lægemidlet har).
5. Kosmetik: (Lægemidlets anvendelse i kosmetik).
6. Hævelser og udslet: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på hævelser og udslet).
7. Sår og bylder: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på sår og bylder).
8. Leddenes funktionsdele: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på led og artikulationer).
9. Hovedets dele: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som er i eller på hovedet).
10. Øjets dele: (Mere specifikt i forhold til ovennævnte underinddeling. Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som affekterer øjnene).
11. Fordøjelsesorganerne: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de lidelser, som affekterer fordøjelsesorganerne).
12. Legemets og brystets dele: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på de indre organer).
13. Ekskretionsdelene: (Lægemidlets virkninger og anvendelse på sådanne ting som urin, menstruationsblod, opkastninger o. lign.).
14. Feber: (Lægemidlets virkning på de forskellige feberformer).
15. Giftene: (Lægemidlets anvendelse mod forgiftning).
16. Udskiftning: (Hvilke midler det pågældende lægemiddel kan erstattes med).

Som det fremgår af ovenstående er Ibn Sînâs omtale af lægemidlerne sat på kartotekskortform. Underinddelingerne er flere end i Cod. arab. CXIV, men de følges ad i begge værker, ligesom systematikken i de to værkers inddelinger af lægemidlernes brug og beskrivelser.

Ibn al-Baytâr bruger til gengæld, som nævnt ovenfor, en helt anden inddeling i sit værk. Hans fortegnelse følger det almindelige arabiske alfabet, i hvert fald hvad angår det første bogstav i lægemidlets navn. De enkelte artikler er ikke inddelt systematisk i en beskrivelse af lægemidlet og dets brug, men efter en kort identitetsbeskrivelse følger citater af tidligere værker. Dog tilføjer Ibn al-Baytâr sine egne observationer, theser og konklusioner, hvis han mener, at disse retter op på forhold, som de tidligere autoriteter enten har undladt eller misforstået. Desuden citerer han både klassiske græske og arabiske autoriteter. Hans citater begrænser sig dog ofte til den terapeutiske brug af lægemidlet. Ibn al-Baytâr udvalgte sine citater ud af det for ham foreliggende materiale, idet han ønskede at skrive en praktisk

⁴¹Svarer til det latinske *virtus*.

lægebog, hvor det ville være nemt at finde det, som man med et moderne ord ville kalde et lægemiddels indikationer og kontraindikationer. Ibn al-Baytâr nævner således så godt som aldrig et givent middels kosmetiske brug. Særdeles ofte er identitetsbeskrivelsen af det enkle lægemiddel en del af citaterne, og da meget gerne hentet hos de tidligste autoriteters beskrivelser, men som allerede nævnt indledes artiklerne ofte med Ibn al-Baytâr's egne korrigerende identitetsgivning. Som eksempel følger Ibn al-Baytâr's kommentar til svalerod *Vincetoxicum hirsutaria*.⁴⁵ "Asqlînâs; Hunayn [ibn Ishâq] kaldte den for qunâbarâ i [sin oversættelse] af Galens [bog om] de Enkle Lægemidler, men han tog fejl i dette udsagn, og ligeså hvem som udtaler sig på samme måde, fordi qunâbarâ er nemlig kendt i Syrien hos hele befolkningen, og dens fysiske beskaffenhed er ikke den [som her følger beskrevet], og ej heller er dens anvendelse lig den anvendelse [som findes her]. Hverken Dioscurides eller Galen har nævnt quanâbarâ i deres bøger om enkle lægemidler, så vær klar over dette!"⁴⁶

Til sammenligning de tre lægemiddelfortegnelser imellem bruger vi beskrivelsen af Iklîl al-malik som eksempel.⁴⁷ Plantens arabiske navn betyder kongekrone. Hvad angår identiteten af denne plante, så mener Leclerc (1877-1883), at det drejer sig om mark-stenkløver *Melilotus officinalis*, medens Forsskål i sine marginoter på selve Arab. cod. CXIV identificerer den som *Trigonella hamosa*. Til gengæld angiver han ikke nogen form for medicinsk anvendelse af sidsnævnte i *Flora Aegyptiaco-Arabica* (1775),⁴⁸ ej heller står denne art nævnt i Forsskål's lægemiddelfortegnelse hentet hos græske apotekere i Cairo, som der står skrevet bagest i *Descriptiones Animalium* (1775). Til gengæld angiver han sammesteds *Melilothus* som identiteten på den plante, som bærer det arabiske navn Iklîl al-Malik.⁴⁹ Forsskål og Leclerc synes derfor at være enige.

⁴⁵ Artsidentiteten er sandsynlig men dog stadigvæk teoretisk. Her følges Leclerc (note 36) 1, s. 64. Leclerc er selv usikker og kalder sin plante *Asclepias vincetoxicum*.

⁴⁶ Ibn al-Baytâr, *Kitâb al-Djâmi' li-Mufradât al-Adwiyah wa-l-Aghdhiyah*, Cairo, udg. 1875 (slutningen af dhu-l-qi'dah 1291 a.h.) Nyoptryk af Maktabat al-Mutanabbi, Cairo. Ingen årstal for nyoptrykket findes nogen steder i denne udgave. Leclerc (note 36) skriver asqlînâs, medens der i den her anvendte arabiske udgave står asqlînâs.

⁴⁷ Alle oversættelser er foretaget direkte fra arabisk af artikelforfatteren.

⁴⁸ P. Forsskål: *Flora Aegyptiaco-Arabica, post mortem auctoris edidit Carsten Niebuhr*, 1775.

⁴⁹ Forsskål (note 8) s. 146 nr. 18. Mark-stenkløver indeholder bl.a. kumarin, som kan omdannes til dikumarol. Denne modvirker blodets koagulering. Denne plante kan anvendes bl. a. som medicin ved karsygdomme og hæmoroïder (D. Podlech: *Lægeplanter*, 1991, s. 42, se sammesteds for en kort præsentation af planten med dertil hørende fotografi).

Arab. cod. CXIV

1. Lægemidlet: Iklil al-Malik.
2. Natur/identitet: En plante med form som en halvmåne.
3. Arten: Hvid og gul [dvs. 2 varieteter].
4. Udvalgelsen: Den ny[udsprungne], hårde, gule [varietet].
5. Blandingen: Tempereret⁵⁰ efter varme og kulde.
6. Virkningen: Løsende og blødgørende.
7. Dets gavn på hovedets dele: Den tørre blomst koges ud og appliceres som en bandage på øjet. Den gavner mod øjenbetændelse, og hovedet renses [tillige] ved den. Den gavner [også] mod hovedpine, fregner, hævede øren og ørepine ved forbindelse.⁵¹
8. Dets gavn på personens indre organer: Den koges med knuste hestebønner og rosenolie og appliceres som bandage på kvindebrystet, hvorefter den løser dets hårdhed. Den gavner også mod hævelser i kvindebrystet og binder mælken i det.
9. Dets gavn på fordøjelsesorganerne: Dette er de gavnlige virkninger hvis den drikkes: Gavn mod smerter i maven og leveren. Den løser hævelser i testiklerne, og det som er i testiklen samler sig. Desuden gavner den mod hårdhed i livmoderen.⁵²
10. Dets gavn på hele legemet: Den blødgør de hårde hævelser i leddene og den gavner den, som dækker hævelserne med æggeblomme. Desuden gavner den mod falghamunî (?).
11. Brugsanvisning: Den anvendes både med varme omslag⁵³ og med forbindinger.
12. Dosering: Man udtager to dirham⁵⁴ [af mark-stenkløverbomst til præparatet].
13. Dets skadevirkninger: [Den kan være skadelige mod] svækkede organer.
14. Dets forbedring: Udkog af myrte.
15. Dets erstatninger: Bukkehorn.⁵⁵
16. Lægemidlets nummer: 5.

⁵⁰ Det vil sige, at varme- og kuldeindholdet udligner hinanden.

⁵¹ Se under afsnittet "hovedets dele" under Ibn Sînâs behandling af selvsamme lægemiddel længere ned.

⁵² De sidste bemærkninger viser, at inddelingerne i skemaet ikke følges helt stringent, hvis andre elementer kan indføres naturligt i et felt.

⁵³ Det arabiske ord kan også anvendes om vand, som indeholder lægemidlet, og som er varmet op med badning af den syge del for øje.

⁵⁴ Dirham er en arabisk vægtenhed, som stammer fra den græske drachme. Vægten kunne variere med tid og sted og måske også med fag, men standard dirhamen lå på 3,125 g (Walther Hinz: *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden/Köln 1970, s. 3).

⁵⁵ Bukkehorn *Trigonella foenum-graecum* eller måske en anden *Trigonella* sp.

Ibn Sinas Canon

Iklil al-Malik: Natur/identitet: Det er blomsten på en plante. Den er strå-farvet og halvmåneformet.⁵⁶ Blomsten er både udtyndet og noget hård. Nogle [eksemplarer] er hvide og nogle er gule. Dioscurides har sagt: "Nogle kalder den for aysqifûn". Det er en tør urt med mange stængler [disse er forsynede] med fire hjørner. [Stænglernes] farve går mod det lyse. Den er forsynet med blade som minder om kvædens blade, men de er mere aflange. Bladet er lettere ru. Det er dunet og lyst i farven. Planten gror på hårde, grove steder.⁵⁷ Udvælgelsen: De bedste er de, som er hårdest og af lettere lys farve, hvis smag er den bitterste og hvis duft tydeligst. Dioscurides har sagt: "Den bedste er den, hvis farve er safran-agtig og hvis duft er stærkest, selv om denne arts duft i grunden er svag og selv om [blomstens] farve [egentligt] er bukkehornblomstens⁵⁸ farve." Natur/karakter: Varm i første [grad] og med tørke deri. I sin helhed er denne plante af sammensatte [kardinal egenskaber], men dens varme er stærkere end dens kulde. Dioscurides har sagt: "Den er tempereret i [indholdet af] varme og kulde". Virkninger og særegenskaber: Den indeholder adstringens som fungerer sammen med dens løsende [virkning] og af denne grund er den fordøjelsesfremmende.⁵⁹ Dioscurides har sagt: "Den virker opløsende på overskydende [føde] som speciel egenskab". Man siger, at dens saft [indtaget] med druemost⁶⁰ lindrer smerter, da den virker løsende, lindrende og styrkende på organerne. Hævelser og udslet: Den gavner mod varme og hårde hævelser, især sammen med druemost og også blandet med æggehvite, bukkehornsmel, hørfrø og valmuefrø alt efter de [affekterede] steders [behov]. Sår og bylder: Den gavner mod fugtige bylder og især filipenser [når disse] er smurt med vand eller med nogen af de udtørrende midler, som det [te lægemiddel] sættes sammen med, såsom galæble, tørret figen eller linser. Hovedets dele: Den gavner mod hævelser i ørerne og lindrer ørepine ved forbindelse⁶¹ med druemost samt resten af det, der er blevet nævnt [efter druemost i punktet hævelser og udslet] og også

⁵⁶ Blomsterne på mark-stenkøber er gule og halvmåneformede, når man ser dem fra siden (M. Blamey, C. Grey-Wilson: *Mediterranean Wild Flowers*, Great Britain 1993).

⁵⁷ Det vil sige på tør, stenet eller sandet jordbund.

⁵⁸ Se note 53. Bukkehorn har hvide blomster.

⁵⁹ Det arabiske ord betyder: at få til at koge tilstrækkeligt, jvnf. under afsnit 2, hvor den klassiske fysiologi beskrives, at føden omsættes til de fire kardinalvæsker af den indplantede varme. Denne proces kalder araberne for en "kogning".

⁶⁰ På arabisk maybukhtadj = tyk hængt druessaft (Leclerc note 36, 3, nr. 2200).

⁶¹ Formuleringen er næsten den samme og ordvalget er det samme som der er brugt om behandling af ørene i Arab. cod. CXIV (se ovenover under punkt 7).

ved inddrypning i ørene med dens saft. Dens gavn ved [øre]pine er den hurtigste [i virkning] og den anvendes også med varme omslag, hvor den lindrer hovedpine. *Øjets dele*: Den gavner mod øjensmerter ved forbindelse med druemost og med det, som er blevet nævnt sammen [med druemosten]. *Ekskretionsdelene*: Den gavner mod smerter på sædet og testiklerne ved forbindelse med druemost og sammen med det, som er blevet nævnt med den. Kogt med suppe og kogevandet fra dens stængler og blade driver den urin og menstruationsblod og uddriver fostre, hvis den drikkes. Man kan også tage et bad [i hvilket er udhældt] vandet fra [mark-stenkøverens] afkog, hvor den lindrer udslæt som breder sig på testiklerne.⁶²

Ibn al-Baytâr: fra Samlingen om de Simple Læge- og Næringsmidler

Iklil al-Malik: [citerer]: *Ishâq ibn 'Imrân*.⁶³ Den er en urt med grønne saftige blade af form som en dirham⁶⁴ og særdeles tynde stængler med spredte blade. Planten har små gule blomster som bliver fulgt af bittesmå runde bælg, som minder om [perlerne på] småbørns armbånd. Disse indeholder små runde frø, som er mindre end sennepsfrøet. Den anvendte del er disse blomsterklaser⁶⁵ med det de indeholder. *Al-Ghâfiqî*: Denne plante er der stor uenighed om, så at det er umuligt at fastsætte dens træk. Dog er den art, som er omtalt hos Ishâq ibn 'Imrân, for mig langt bedre end de fleste andre varieteter,⁶⁶ som bruges hos os. Den er en plante af noget bitter smag og med en aromatisk duft. Dog består det meste, af hvad der bruges hos os, af en anden plante, som kendes som qarnûlia. Denne har brede blade, som minder meget om bladene hos stor vejbred.⁶⁷ Den har en snoet tyk blomsterklase, hvor blomsterne er ordnede [på række] og er brogede i hvidt, grønt og purpur. Den indeholder frø, som er mindre end hos bukkehorn. Denne plante indeholder [dele med] en klistret konsistens. Den har ingen smag eller duft. Nogle folk bruger

⁶² Ibn Sinâ, (note 43) I, s. 243.

⁶³ Ishâq ibn 'Imrân levede fra anden halvdel af det 9. århundrede til første halvdel af det 10. Først i Bagdad og senere i Tunesien.

⁶⁴ Dvs. møntformede.

⁶⁵ På moderne skriftlig arabisk betyder ordet blomsterskærm, men den kunne have en videre betydning på klassisk arabisk. Mark-stenkløver har klaser og ikke skærme (jvf. Podlech (note 49) s. 42-43).

⁶⁶ I klassiske arabiske tekster bør ord som art, slægt osv. forstås i aristotelisk og ikke i linnésk forstand.

⁶⁷ Artsidentifikationen følger Forsskål 1775 (note 46 s. LXII og P. Provençal *The Arabic Plant Names of Peter Forsskål's Flora Aegyptiaco Arabica* (under udgivelse).

[endnu] en anden plante, som har tynde stængeler, som strækker sig langs jorden, og disse har blade, som er som bladene på *Tribulus*.⁶⁸ Dens frugter er [formet] som afrundede horn. De ligner noget oksehorn. Frugterne er samlet i [grupper på] seks og syv. I deres indre er der et lille frø, som ligner [frøet hos] bukkehorn. Nogle fortæller, at den iklil al-malik, som bruges i Alexandria er en plante med en god duft af stor størrelse. Dens blade er som bladene på indisk stenklover [*Melilotus indica*].⁶⁹ Dens duft er som figenduft iblandet noget aroma. Den har en gul blomst, som ligner den gule orm, som er under jorden. *Egen kommentar*:⁷⁰ Den art, som lige er blevet omtalt, kendes ikke i vor tid i Alexandria. Den [art] som bruges over hele Ægypten og også i Syrien i stedet for iklil al-malik er den art, hvis frugter ligner oksehorn. Disse er det, som man først og fremmest bruger af planten. Der er ingen bedre [angivelse] end det som Ibn Sînâ har beskrevet, der hvor han siger, at iklil al-malik er stråfarvet, halvmåneformet og at den både er udtyndet og noget hård (derefter afsluttes artiklen med yderligere fem citater, hvoraf de to er fra Dioscurides og de tre andre er fra Galen, al-Râzî og Bâdîghuras.)

Konklusion

Ud fra de sammenlignende undersøgelser kan det slås fast, at Arab. cod. CXIV har formmæssigt betydelig større slægtskab med fortegnelsen over de enkle lægemidler i Ibn Sînâs *Al-Qânûn fi-t-Tibb* end med Ibn al-Baytâr's *Kitâb al-Jâmi' li-mufrâdât al-adwiyah wa-l aghdîyah*. Dette gælder både dispositionen af materialet som behandlingen. Både hos Ibn Sînâ og hos Arab. cod. CXIV følges abdjad alfabetet. De forskellige lægemidler behandles under enslydende eller emnemæssigt tæt forbundne underafdelinger, selv om Ibn Sînâ kan have lidt flere af sidstnævnte og begge fortegnelser er sat op efter "kartotekskortprincippet." I modsætning dertil har vi Ibn al-Baytâr, som disponerer sit stof som en sekvens af citater fra tidligere autoriter, hvis oplysninger dog ret ofte rettes af Ibn al-Baytâr selv. Ibn al-Baytâr har måske taget al-Râzî's *Kitâb al-Hâwî* som forlæg, idet stoffet også i denne bog i meget høj grad findes som citater, selv om al-Râzî naturligvis også indfører sine egne kommentarer og kliniske observationer.

Arab. cod. CXIV er dog ikke nogen forenklet afskrift af Ibn Sînâs fortegnelse over de enkle lægemidler, selv om man en gang imellem

⁶⁸ Identifikationen er hentet hos Leclerc (note 36) s. 118.

⁶⁹ Identifikationen følger Forsskål (P. Provençal note 65).

⁷⁰ Ibn al-Baytâr's egne kommentarer.

kan finde helt parallelle og ofte enslydende formuleringer. Oplysningerne i håndskriftet synes hentet hos Ibn Sînâ men også fra andre kilder. Hvilket kan det vise sig umuligt at sige, da det er kendt, at en meget stor del af den arabiske farmakologiske litteratur er stærkt kompilatorisk, og at de forskellige forfattere rask væk skrev af efter hinanden. Håndskriftet kan heller ikke siges at være en forkortelse af Ibn al-Baytâr's samling over de enkle lægemidler. Da Ibn al-Baytâr i meget høj grad bruger citater, vil det nok kunne lade sig gøre at finde enslydende formuleringer hos Ibn al-Baytâr og i Arab. cod. CXIV, men dette skal ikke tages til indtægt for nogen større afhængighed.

SUMMARY

PHILIPPE PROVENÇAL: *Regarding manuscript cod.arab. CXIV from the collections of the Royal Library, Copenhagen.*

The Arabic manuscript indexed as cod.arab. CXIV at the Royal Library in Copenhagen, Denmark was bought by the philologist and naturalist Peter Forsskål in Cairo in 1761/62 during his participation in the Danish scientific expedition to Egypt and Yemen known as The Arabic Travel 1761-1767. The buying was in all probability due to Forsskål's interests in Arabic natural history. The manuscript is a materia medica regarding the simple drugs put in tablet form, where the drugs are listed alphabetically using the older *abjad* alphabetical order. This work was in all probability designed as a practical book intended for physicians and drug dealers to enable them to find rapidly the basic data required for the correct medication of a case, and its scientific basis is the pharmacology of the Classical Islamic civilisation. On the title page of cod.arab. CXIV this book is attributed to the well known Arabic pharmacologist Ibn al-Baytâr (born in Malaga, Spain in 1197, died in Damascus, Syria in 1248), but the investigation of the content of the book shows that it has a much greater affinity, both in contents and in their disposition, with the contents of the materia medica found in Ibn Sina's (Avicenna's) *Canon*, 2. book than with the articles written in the great pharmacological work by Ibn al-Baytâr bearing the title *Kitâb al-Jâmi' li-mufrâdât al-adwiyah wa-l aghdhiyah* = *The Collection regarding the simple Drugs and Nourishments*. As a conclusion cod.arab. CXIV seems to be an independent work using Ibn Sînâ's materia medica as a model, but not being a regular extract from it, as the information on the drugs seems to be gathered not only from Ibn Sînâ's *Canon* but from other sources too.